

„Felséges uralkodó Fejedelmünknek felékesített képe”

Habsburg-uralkodóportrék a 18–19. századi Erdélyi Fejedelemségben

Buda visszafoglalása után egy évvel, 1687 októberében a császári sereg Lotaringiai Károly herceg (1643–1690) vezetésével bevonult Erdélybe, és ellenállás nélkül elfoglalta a fejedelemséget.¹ Néhány évnyi átmenet után a fogarasi országgyűlés 1691. december 4-én kihirdette I. Lipót *Diploma Leopoldinum* címmel ismert hitlevelét, amellyel az Erdélyi Fejedelemség betagozódott a közép-európai Habsburg Monarchiába. Bár a Habsburgok magyar királyként, illetve a Szent Korona országaként tartották igényt Erdélyre,² a tartományt nem kívánták a Magyar Királysághoz csatolni, ami a bécsi udvar és az erdélyi rendek érdekeinek egyaránt megfelelt. Az Erdélyi Fejedelemség így a következő másfél évszázadon át is megőrizte különállását, s csak 1848-ban került sor az unióra, amit az 1867-es kiegyezés is megerősített. A 17. század végétől az Erdélyi Fejedelemség politikai helyzetének ikonikus kifejezőeszközevé vált a kiterjesztett szárnyú kétfejű császári sas, mellén a fejedelemség címerével, amely például az 1693-tól Kolozsváron vert aranydukátok hátoldalán (1. kép),³ vagy az 1738-ra felépült gyulafehérvári

„Károly-kapun” is látható. A Habsburg-uralkodók tehát 1691-től fejedelmként – 1765-től nagyfejedelmként – uralkodtak Erdélyben, ám a tartományt a távoli Bécsből kormányozták. Elsőként csak II. József látogatott el személyesen Erdélybe, amikor 1773., 1783. és 1786. évi utazásai során felkereste a nagyobb erdélyi városokat, Kolozsvárt, Gyulafehérvárt, Nagyszeben, Brassót és Besztercét.⁴

A *Diploma Leopoldinum* által hozott „impériumváltást” követően, a 18–19. században az erdélyi kormányzati épületekben, valamint a vármegye- és városházakon rendszerint reprezentatív, egész alakos portré „képviselte” a távol lévő fejedelmet, egyszerre jelenítve meg a Habsburg-dinasztia uralmának dicsőségét és kontinuitását, illetve a megrendelő közösség lojalitását az uralkodóház iránt. A portréknak az uralkodót „helyettesítő” szerepét és korabeli recepcióját jól érzékeltetik gróf Bethlen Miklós (1642–1716) sorai. Miután 1695-ben I. Lipót erdélyi udvari kancellárrá nevezte ki, Bethlen azt tervezte, hogy a gyulafehérvári egykori fejedelmi palotában – minden bizonnyal a falain török bokály-

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00267/19/2) támogatásával készült.

- 1 Erdélynek a Habsburg Birodalomba történő integrálódását tematizálja az 1709–1718 között Nancyban, Charles Mité műhelyében készült, majd a bécsi udvarba került falikárpitok egyike is. Az ún. lotaringiai falikárpit-sorozat *Erdély meghódolása Lotaringiai Károly előtt* című darabja (Bécs, Kunsthistorisches Museum, ltsz. T VII 5) az 1687-es balázsfalvi egyezmény allegorikus ábrázolásaként értelmezhető, az erdélyi városok képviselőinek a császári hadvezér előtt térdelő, s városaik kulcsait átnyújtó alakjaival. Lásd *Lothringens Erbe: Franz Stephan von Lothringen (1708–1765) und sein Wirken in Wirtschaft, Wissenschaft und Kunst der Habsburgermonarchie*. Ausstellungskatalog. Hg. von Renate ZEDINGER. St. Pölten, Niederösterreichisches Landesmuseum, 2000. Nr. 11.01.5.
- 2 A hitlevél preambuluma így fogalmaz: „Mi, Lipót, Isten kegyelméből a rómaiak választott, mindenkor dicsőséges császára [...] legfőbb királyi kötelességünknek [...] ismertük el azt, hogy e számunkra annyira kedves erdélyi országrészt, mely évszázadok óta a mi dicső Magyar

Királyságunk része, egyre inkább úgy kell szeretnünk, mint a lelkünk üdvösségét [...]” (Vö. *Magyar Történelmi Szöveggyűjtemény*, 1526–1970. Szerk. SINKOVICS István. Budapest, Tankönyvkiadó, 1968. 734; a latin nyelvű eredeti szöveget lásd *A magyar történet kútfőinek kézikönyve*. Szerk. MARCZALI Henrik. Budapest, Athenaeum Rt., 1901. 578.)

- 3 HUSZÁR Lajos: *Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1995. Nr. 835.
- 4 KULCSÁR Krisztina: II. József erdélyi látogatása 1773-ban és utazásának hatása a közigazgatásra. In: *Certamen*, VII. Szerk. EGVED Emese et al. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2020. 451–465. 1817 augusztusában I. Ferenc és Karolina királyné is ellátogatott Erdélybe, ahol negyvenöt napot töltöttek, s Kolozsvár, Gyulafehérvár, Nagyszeben és Brassó mellett Csíkszeredát is felkeresték. Egy 1942-es újságcikk némi méltatlankodással így ír erről: „A nemválasztott katolikus »nagyfejedelmek« [közül] [...] csakis ketten II. József és I. Ferenc ismerték meg személyesen nagyfejedelemségét, az egykori tündérországot: Erdélyt.” *Spectator: Fejedelmi sírbatétel. Magyar Nemzet*, 5. 1942. november 22. 266. sz. 4.

1. Arany ötdukátos I. Lipót képmásával és Erdély kétfejű sasos címerével. Kolozsvár, 1694
Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, ltsz. Jankovich 312

csempékkel díszített kihallgatási teremben, azaz „audiencia házban”⁵ – elhelyezik a császár portróját. *Sudores et cruces...* című önéletrajzában így ír erről: „Hogy a király mintegy jelen volna Erdélyben, ezért [...] a kihallgatás és a tanácskozások színhelye, [...] ahol a baldachin állt a trónszékkel [...] a király számára, mintha ott lankék, üresen álljon, és a császár arcképe ugyanazon mennyezet alatt legyen, ahol azelőtt maguk a fejedelmek ültek, hogy szimbolikusan mindig elnököljön a tanácsban, és alattvalói megismerjék, tiszteljék őt.”⁶ Bár minden jel arra utal, hogy a terv végül nem valósult meg,⁷ Bethlen sorai jól érzékeltetik, hogy a kancellár *imago* típusú képként fogta fel az uralkodó portróját.⁸ Ezen archaikus képfogalom szerint a kép nemcsak ábrázolja, hanem a szó szoros értelmében reprezentálja, azaz megjeleníti,

képviseli s ezáltal mintegy helyettesíti a nem jelenvalót, ez esetben a távol lévő uralkodót. A Királyi Magyar Tudományegyetem 1780. június 25-i megnyitásán ugyancsak egy életnagyságú, vörös bársony baldachin alatt elhelyezett képmás „helyettesítette” Mária Teréziát a budai királyi palota dísztermében.⁹ A 17–18. századi források is gyakran nevezik az uralkodó követét annak *képének*. Így például Bethlen Miklós önéletrajzában így hivatkozik az erdélyi császári haderő lotaringiai származású parancsnokára, Jean-Louis Rabutinre (1642–1717): „Lőn Székely Ádám lakodalma a gubernátor leányával, emberké sokaságával és fejedelmi pompával Gyaluban, az hol Rabutin császár képe majestása lőn.”¹⁰ Hasonlóan fogalmaz az 1790/1791. évi kolozsvári országgyűlés jegyzőkönyve az országgyűlést megnyitó királyi biztossal kapcsolatban: „a Királyi Commissarius Plenipotentiarius Ur ö Excellentiája ö Felségének Törvényünk meg tartásáról Kegyelmesen tenni méltoztatott ígérését ö Felsege Képében 's Nevében le téendő Hittel erősítse meg”.¹¹

Az Erdélyi Udvari Kancellária bécsi palotájának tanácsterme

Az erdélyi kormányzatszervek számára készült uralkodó-portrék közül a legreprezentatívabb sorozat a Bécsben működő Erdélyi Udvari Kancellária megrendelésére jött

5 Bethlen önéletrajza szerint az épület ekkor egyszerre szolgált a Gubernium székházaként és az országgyűlések helyszínéül: „A mely házakat a császár in cessione bonorum Albensium pro sua majestate tartott vala, és tanács és ország palotáinak rendelt vala, ugymint a fejedelem, fejedelem-asszony lakóházait, audientia- vagy bokályos és ebédli palotát [...]” Vö. *Gróf Bethlen Miklós önéletrajzájának második fele*. (Magyar Történelmi Emlékek, 3.) Kiadja SZALAY László. Pest, Heckenast Gusztáv, 1860. 183.

6 *Bethlen Miklós levelei, 1699–1716*, II. (Régi Magyar Prózái Emlékek, 6/2.) Összegyűjtötte és sajtó alá rendezte JANKOVICS József, ford. KULCSÁR Péter. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987. 1205. Az önéletrajz eredeti szövege: „Regem quasi praesentem in Transylvania sistere, ideo lubricula Principis et Principissae, Domus Audientiae et consulationis, quae Principum ante Camera, et ubi Caelum com Throno fuerat, cum triclinio ibidem Principum, qua quasi ante camera prima erat, nec cuilibet patebat, hac inquam pro Rege quasi inhabitaret vacua referata. Et debebat effigies Caesaris sub Uranisco eodem, ubi antea Principes ipsi sedebant poni, ut ipse quasi consilii semper praederet, et suis subditis nosceretur, et adoraretur.” (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat. 159/3., p. 49.)

7 A gyulafehérvári fejedelmi palota 1699-től az erdélyi pénzügyek felügyeletére felállított kamarai (kincstári) bizottság (*Comissio cameralis*) elnöke, Ludwig Albrecht Thavonat selmecebányai kamaragróf (1693–1717), majd 1701-től utóda, Johann Friederich Seau rezidenciájaként szolgált. A palota 1698–1703 közötti leírásai nem említik az uralkodóportrét. (Köszönöm az adatot Kovács Andrásnak.) Bethlen

maga is azt írja: „A bokályos házban, a hol a fejedelemnek majestása volt, és a császár képének kell vala odaállítatni, gróf Seau né vajas, tejes polcza lőn.” BETHLEN 1860 (*ld. 5. j.*) 183. A palota reprezentációs tereméről lásd Kovács András: Bethlen Gábor fejedelem és székvárosa. In: *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene*. Szerk. DÁNÉ Veronka et al. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2014. 635–646.

8 Az *imago* típusú kép fogalmáról és a reprezentáció elvéről lásd MAROSI ERNŐ: *Kép és hasonmás. Művészet és valóság a 14–15. századi Magyarországon*. (Művészettörténeti Füzetek, 23.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1995. 12–20, 24–30.

9 Lásd PAPP Júlia: Adatok Mária Terézia ikonográfijához. *Aetas*, 25. 2010. 144. Az uralkodót „helyettesítő” portrékról lásd még Friedrich POLLEROß: Des abwesenden Prinzen Porträt. Zeremoniellardarstellung im Bildnis und Bildnisgebrauch im Zeremoniell. In: *Zeremoniell als höfische Ästhetik in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Hg. von Jörg BERNS. Tübingen, Niemeyer, 1995. 382–409.

10 BETHLEN 1860 (*ld. 5. j.*) 258. (Gróf Székely Ádám és Bánffy Anna esküvőjét 1702. február 18-án tartották a gyulai várban.) Lásd még Lipóczi Keczer Ambrus naplója, 1663–1669. In: *Magyar történelmi évkönyvek és naplók*, II. (Monumenta Hungariae Historica, 2. Scriptores, 33.) Budapest, A Magyar Tud. Akadémia Könyvtár-hivatala, 1894. 284: 1667. május 16.: „érkezék az fejedelem képe Haller Pál uram”.

11 *Az erdélyi három nemzetekből álló tekintetes rendeknek 790-dik Esztendőben [...] tartott közönséges Gyűléseiben lett [...] jegyző könyve*. Kolozsvár, Ref. Kolégium, 1791. 38.

2. Johann Peter Kobler: *Lotaringiai Ferenc Mantelkleidban*, 1758
Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, Fővárosi Képtár, ltsz. KM
64.8.6

3. Johann Peter Kobler: *Mária Terézia magyar koronázási díszruhában*, 1758
Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, Fővárosi Képtár, ltsz. KM
64.8.11

létre, s részben máig fennmaradt (2–7. kép). Az 1693-ban felállított intézmény az önálló tartományként működő Erdélyi Fejedelemség hivatalszervezetének élén állt, amely felügyelte az Erdélyi Főkormányzók működését, illetve közvetítette a Gubernium és az uralkodó között, így például előkészítette az uralkodóhoz felterjesztendő ügyiratokat.¹² A hivatal évtizedekig különböző bérelt épületekben működött Bécsben, majd 1755-ben az erdélyi kancellárrá frissen kinevezett (bethleni) Bethlen Gábor (1712–1768) megvásárolt egy épületet hivatala számára.¹³ Választása a Magyar Udvari

Kancellária közelében álló Sinzendorf-palotára esett, amelyet 1880-ban lebontottak, s ma a Burgtheater áll a helyén.¹⁴ A kormány szerv csak három évtizeden át használta első székházát: miután II. József 1782-ben összevonta az erdélyi és a magyar kancelláriát, az erdélyi hivatal 1785-ben átköltözött társintézménye, a Magyar Udvari Kancellária mellé, amelynek 1747-től egy utcával odébb, a Vordere Schenkenstraße-ban, azaz a mai Bankgasséban volt a székháza. Az erdélyi kancellária tehát 1785-ben a szomszédos épületbe, az egykori Trautson-házba költözött.¹⁵

12 Az Erdélyi Udvari Kancelláriáról lásd KÖKÉNYESI Zsolt: *Az udvar vonzásában. A magyar főnemesség bécsi integrációjának színterei (1711–1765)*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2021. 196–209.

13 TAKÁTS Sándor: *A magyar és erdélyi udvari kancelláriák palotái Bécsben*. Századok, 40. 1906. 807.

14 PAUL HARRER: *Wien, seine Häuser, Menschen und Kultur*, 7. Wien,

gépírat, 1957. 191. Az egykor a Löwel-bástyával szemközt, a Hintere Schenkenstraße-ban állt barokk épület helyén 1880-ban – a Burgtheater építésével egy időben – egy neoreneszánsz bérpalota épült (Löwelstraße 14–16.).

15 Az addig különálló két épület homlokzatát 1783–1784-ben Franz Anton Hillebrandt tervei szerint egységesítették. KELÉNYI György: *Franz Anton*

4. Ismeretlen festő: II. József osztrák tábornoki egyenruhában, 1780 körül Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, Fővárosi Képtár, Iksz. KM 64.8.5

Az Erdélyi Udvari Kancellária első székházában, az egykori Sinzendorf-palotában a hivatali és reprezentációs helyiségek, valamint a kancellári lakosztály a második emeleten helyezkedtek el, míg az első emeleten lakószobák voltak. A második emeleti teremsorban több uralkodóportré is helyet kapott. Az 1759-es leltár szerint a lépcső melletti előszobát nyomott mintás vászontapétával kárpitozták, s a falakon Mária Terézia

5. Johann Tusch után Éder Gyula: II. Lipót a Szent István-rend ornátusában, (1792) 1928 Christie's 2010

és Lotaringiai Ferenc – díszkeret nélküli – portréja, valamint Erdély térképe függött.¹⁶ A harmadik helyiségben – amelyet az 1766-os leltár ebédlőteremnek nevez – a falakat „képiró által festett spallierrel”,¹⁷ a negyedik szobát pedig (figuratív) szövött falikárpitokkal vonták be.¹⁸

Hillebrandt. (Művészettörténeti Füzetek, 10.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976. 85–86; Peter PRANGE: Zur Architektur der ehemaligen Ungarischen Hofkanzlei in Wien. *Barockberichte*, 7. 1992. 239.

16 Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), B/2, Acta generalia, 1759/426: *Inventarium: mi, alább írott személyek a nemes Erdélyi Országgi Udvari Cancellaria számára Méltóságos Groff Sinzendorff Úr Ő Nagyságától megvásárolt házzal együtt [...] átadott belső házi portékákat, nem különben azokat is, melyek az említett házhoz kívántatván a megvétel után successive procuraltattak és mostanában az egész háznál lévő szobákban találatnak [...] feljedzettük. Második contignatio: Nr. 13.: [...] a kapu felett való Cabinetben találtunk fejtér és kék festékekkel nyomott, s aranyos rámbába foglalt*

vászón spaliert, ahoz hasonló Canape és hat székekkel együtt, item Felsőfő Királyné és Császárnak ráma nélkül a falon függő képeit és Ns. Erdély Országának mappáját, nem különben egy fejtér kementzét.”

17 A pannókról lásd SERFŐZŐ Szabolcs: Az Erdélyi Udvari Kancellária bécsi palotájának magyar történeti tárgyú pannói: August Rumel művei 1756–1758-ból. *Művészettörténeti Értesítő*, 70. 2021. 235–257.

18 *Inventarium 1759 (ld. 16. j.)* Nr. 17.: „A negyedik szobában, vagy is palotában aranyos rámbákban foglalt Belgiumi spalier-on kívül találatnak három ajtó felel függeszett aranyas rámbájú képek, két egyenlő márvány kő asztal, meg ugyan egy ostábla alá való kiseded asztal, 18 veres damasztbol készített székek, egy függő gyertya tartó és egy kementze.”

6. Johann Tusch után Éder Gyula: I. Ferenc a Szent István-rend ornatúsában, (1792) 1929
Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, Fővárosi Képtár, ltsz. KM 64.8.1

7. Josef Lavos: V. Ferdinánd a Szent István-rend ornatúsában, 1839
Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, Fővárosi Képtár, ltsz. KM 64.8.3

Az 1766. évi inventárium szerint ez utóbbi helyiségben a fából készült burkolatok (*Lambris*) között elhelyezett „németalföldi” kárpitokat Mária Terézia adományozta a kancelláriának, ezek témája és későbbi sorsa azonban nem ismert.¹⁹ A következő „nagyobb vörös szobát” vörös damasztal kárpitozták.²⁰ A helyiség tanácsteremként szolgálhatott, ugyanis két márványlapos asztal és tizenkét vörös szövettel kárpitozott szék is a beren-

dezéshez tartozott, a falakon pedig az uralkodópár portréi kaptak helyet.

Az előszobában elhelyezett képek feltehetően azonosak azzal a két portréval, amelyeket a kancellária számadásai szerint 1758-ban Johann Peter Kobler bécsi mester festett az uralkodópárról, Lotaringiai Ferencről és Mária Teréziáról, 100 dukátért.²¹ Az aranyozott rokokó díszkerettel ellátott háromnegyed

19 MNL OL, B/2, Acta generalia, 1766/89: *Verzeichnuß deren allhier in der Siebenbürgischen Hof-Cantzley Haus vorfindlichen Mobilien*. „In dem daran [ti. Tafelzimmer] gelegenen Zimmer rechter Hand: Übertragene Nieder-Länder Spallier samt Leisten und Super-Porten, wie auch Lambrin; die Spallier sind von Ihre Mayt. der Canzley geschenkt worden; das übrige aber ist bey dem Haus gewesten.”

20 *Inventarium 1759* (ld. 16. j.) Nr. 18.: „Az ötödik szobának belső portékái aranyas rámkában foglalt veres damaszt spallier, jobb kéz felől az

falon Felsőges Királyné s Császárnak egyenlő nagyságú képei, ezek alatt egy az spallierhoz hasonló kanapé, ugyan hasonló 12 székekkel, bal kéz felől pedig a két ablak között egy magos aranyas rámjú tükör, ez alatt egy márván kő asztal, egy más közép szerű jádzo asztal, egy függő gyertya tartó és egy aranyas kementze.”

21 A Koblernek fizetett honoráriumról lásd TAKÁTS 1906 (ld. 13. j.) 809. Az erdélyi kancelláriai palota átalakítására a királynő 1756. június 12-én kelt leiratában 14 000 forintot engedélyezett, amely tartalmazta az

8. Ismeretlen fényképész: A budai Sándor-palota Vörös szalonja Lotaringiai Ferenc és Mária Terézia portréjával, 1940 körül
Budapest, Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Fotótár, ltsz. 16.393.

alakos képmások később átkerültek a Magyar Udvari Kancellária épületébe, amely 1867-től a Király Személye Körüli Minisztériumnak, majd 1920-tól a Bécsi Magyar Királyi Követségnek adott otthont. 1946-ban Bécsből Budapestre szállították a képeket, ahol átmenetileg a Nemzeti Színház díszlektarában helyezték el őket, majd 1965-ben a Budapesti Történeti Múzeum Fővárosi Képtára gyűjteményébe kerültek, ahol ma is őrzik azokat.²² Mária Terézia a pozsonyi

koronázásakor viselt magyaros díszruhában jelenik meg a képen, ezáltal is hangsúlyozva magyar királyi címét (2–3. kép).

A tanácssteremben elhelyezett két festmény talán azonos azzal az egész alakos Mária Terézia- és Lotaringiai Ferenc-portréval, amelyek 1870 körül a miniszterelnöki rezidenciaként szolgáló budai Sándor-palota ún. Vörös szalonjában kaptak helyet,²³ ahol 1945-ben elpusztultak (8. kép).²⁴

uralkodópár portréinak költségét is. MNL OL, B/2, 1756/400., p. 7.: Nr. 13: „Vor Allerhöchst Ihro Mayt. ten Portraite zu das Rath-Zimmer – 416 ft 40 x”; Nr. 14: „Vor die dazu gehöriige Rahmen – 300 ft.”

- 22 A portrék díszkeretén a hátoldalon fémbiléta található „Ő Felsége Szem. k. ministerium, lelt.sz. 8o ill. 8i” felirattal. Lásd SERFŐZŐ Szabolcs: A Magyar és az Erdélyi Udvari Kancellária bécsi palotájának Habsburg portrégalériái. In: *Reneszánsz és barokk Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. GULYÁS Borbála–MIKÓ Árpád–UGRY Bálint. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Művészettörténeti Intézet, 2021. I. 219–250.
- 23 A Sándor-palota szomszédos helyiségét, az ún. gobelintermet 1867-ben és 1884-ben a Király Személye Körüli Minisztérium (az egykori Magyar és Erdélyi Udvari Kancellária) bécsi palotájából származó ülögarnitúrával és rokokó falikárpitokkal rendezték be.

A bútorok jegyzékét lásd MNL OL, K/26, 289/1867; lásd továbbá N. n.: Antik bútorok a miniszterelnöki palotában. *Budapesti Hírlap*, 4. 1884. október 26. 296. sz. 5; N. n.: A miniszterelnök estélye. *Pesti Hírlap*, 7. 1885. július 6. 183. sz. 4. (Thaly Kálmán korábban a Nemzeti Múzeum Régiségtárában javasolta elhelyezni a François Boucher tervei nyomán készült rokokó falikárpitokat. Lásd N. n.: Vegyes közlések. *Századok*, 18. 1884. 187.) A portrékat a Vörös szalonról 1914-ben készült enteriőr-fotók dokumentálják. Lásd Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár, ltsz. 5809–5810/1957. Mária Terézia portréját 1882-ben Pállik Béla lemásolta a nagybecskereki vármegyháza számára (Makó, József Attila Múzeum, ltsz. KGY 82.25.).

- 24 JESZENSZKY Sándor: *Egyéb köztulajdonból elveszett műtárgyak jegyzéke. [Királyi Palota, közhivatalok, Főv. Tört. Múzeum, vidéki múzeumok stb. háborús veszteségei]*. (Háborús műtárgyvesztés jegyzékek, 5.) Gépirat. 1952. Nr. 352–353.

9. Ismeretlen fényképész a Magyar Film Iroda Rt.-től: A budai Sándor-palota Vörös szalonja az Erdélyi Udvari Kancelláriáról származó uralkodóportrékkal, 1940 körül
Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Fényképtár, ltsz. 91.946

Az Erdélyi Udvari Kancellária a későbbiek során a további Habsburg-uralkodók portréit is megrendelte székháza számára, amelyek szintén a Fővárosi Képtár gyűjteményébe kerültek. (Ezzel párhuzamosan a Magyar Udvari Kancellária tanácssterme számára is készült egy uralkodóportré-sorozat.) Az erdélyi kancelláriai együttes 1780 körül II. József osztrák tábornoki egyenruhás térdképével bővült, amely egy asztal mellett állva, kezében levélpapírral ábrázolja az uralkodót, mellette konzolasztalon a német-római császári, a magyar és a cseh királyi koronával (4. kép).

A sorozat 1792-ben két újabb képpel bővült: az év októberében az erdélyi kormányhatóság, illetve az

1791 márciusában kancellárrá kinevezett Teleki Sámuel egyszerre rendelte meg Johann Tusch (1738–1817) bécsi festőnél²⁵ II. Lipót és I. Ferenc portréját új épületének tanácssterme számára (5–6. kép).²⁶ Mindkét festmény a Szent István-rend nagymestereként, a rend ornátusában, azaz hangsúlyozottan magyar királyként ábrázolja a Habsburg-uralkodókat.²⁷ A magyar királyi korona valamennyi képen az uralkodó mellett látható konzolasztalra helyezve.

A sorozat utolsó darabjaként V. Ferdinánd nagymesteri portréja készült el 1839-ben, amelyet Josef Lavos festett 300 forintért (7. kép).²⁸ Az 1848-ban megszűnt, majd 1860-ban az októberi diplomával visszaállított

25 Tusch később Teleki Sámuelről is festett két portrét: 1798-ban egy mellképet, majd miután a kancellár 1808-ban a Szent István-rend nagykeresztese lett, a marosvásárhelyi Teleki Téka nagyterme számára megfestette a kancellár egész alakos képmását is a rendi ornátusban. Lásd *A Magyar Nemzeti Galéria régi gyűjteményei*. Szerk. MOJZER Miklós. Budapest, Corvina Kiadó, 1984. Nr. 205; ORBÁN János: Portrék a könyvek között. *Ars Hungarica*, 39. 2013. Supplementum: Tanulmányok Kelényi György tiszteletére. 2. kép.

26 MNL OL, B/2, 1793/483, 1255.

27 Mária Terézia 1764-ben hozta létre az országalapító királyról elnevezett lovagrendet a Magyar Királyság és az uralkodóház szolgálata során szerzett polgári érdemek elismerésére. A Magyar Királyi Szent István-rend statútuma 100 főben maximalizálta Szent István lovagjainak számát, így a tagság a magyar rendi társadalom egyfajta „elit klubját” alkotta. A Szent István-rend nagymestere a mindenkor magyar király volt.

28 *Szent István Lovagjai. A legrangosabb magyar kitüntetés 250 éve*. Kiállítási katalógus. Szerk. GÖDÖLLE Máttyás. Budapest, Magyar Nemzeti

10. Johann Zitterer: II. Lipót a Szent István-rend ornátusában, 1791
Kolozsvár, Kolozsvári Művészeti Múzeum / Muzeul de Artă Cluj-Napoca, ltsz. FD 373
Fotó © Feleki István

11. Johann Tusch: I. Ferenc a Szent István-rend ornátusában, 1793
Kolozsvár, Kolozsvári Művészeti Múzeum / Muzeul de Artă Cluj-Napoca, ltsz. FD 374
Fotó © Feleki István

Erdélyi Udvari Kancellária Ferenc József portréját már nem rendelte meg. 1867-ben mindkét Kancellária megszűnt, szerepüket a továbbiakban a Király Személye Körüli Minisztérium töltötte be, amely a volt kancelláriai palotában működött.

Múzeum, 2014. 214. Kat. V.43. (Gödölle Mátyás); MNL OL, B/2, 1839/3845. 1839 augusztusában Lavos több festményét kiállította a bécsi Augarten egyik épületében, köztük V. Ferdinánd egy egész

II. Lipót és I. Ferenc portréját 1928-ban Bécsből Budapestre szállították, s a miniszterelnöki palotaként szolgáló Sándor-palota neobarokk stílusú Vörös szalonjában helyezték el, Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc – feltehetően ugyancsak az Erdélyi Udvari Kancelláriáról

alakos portréját is, amely feltehetően azonos az uralkodó nagymesteri képmásával, lásd Joseph Lavos: Nachricht. *Wiener Zeitung*, 1839. augusztus 3. 177. sz. 1098.

származó – portréival szemközt (9. kép). Az ábrázoltak személye azonban ekkorra feledésbe merült: I. Ferenc portréját apja, II. Lipót képmásának tartották, II. Lipótét pedig II. Józsefének.²⁹ A nagymesteri portrék 1945-ben – a palota berendezésének nagy részével együtt – megsemmisültek.³⁰

A Budapestre szállított két portréről a Benczúr-tanítvány Éder Gyula (1875–1945) 1928–1929-ben másolatot festett a bécsi követség számára (5–6. kép).³¹ Ezek egyike 1946-ban Budapestre, majd 1965-ben a Fővárosi Képtár gyűjteményébe került,³² míg párdarabja a Christie's 2010. szeptember 21-i amszterdami árverésén szerepelt.³³

A Gubernium székházai

A 18. században az Erdélyi Főkormányzók ugyancsak megrendelte a Habsburg-uralkodók portréit tanácssterme számára, ahol a nyolc, majd később tizenkét tagú kormányzói tanács ülésezett.³⁴ A Gubernium kezdetben Gyulafehérváron, 1703–1790 között Nagyszébenben, majd pedig 1867. évi megszűnéséig Kolozsváron, a volt jezsuita újkollégium épületében működött,³⁵ amely a mai egyetem helyén állott a Farkas utcában. A Gubernium portrégalériája 1790-ben, a hivatal Kolozsvárra költözésekor VI. Károly, Mária Terézia, a társuralkodó Lotaringiai Ferenc és II. József aranyozott díszkerettel ellátott képmásaiból állt. A „fenséges fejedelmek” portréi 1790-ben Nagyszébenben maradtak, s az Erdélyi Országos Főbiztosság (*Supremus Commissariatus Provincialis Transylvanicus*) tanácsstermében kerültek elhelyezésre,

12. Ismeretlen festő: V. Ferdinánd a Szent István-rend ornatusában, 1840 körül Kolozsvár, Kolozsvári Művészeti Múzeum / Muzeul de Artă Cluj-Napoca, ltsz. FD 375
Fotó © Feleki István

29 MNL OL, K/81 (Bécsi követség), iktatókönyv. 1928/369, 979, 1094: „II. József [sic] és II. Lipót képeinek átengedése a Miniszterelnökségnek”. (Az iratok elvesztek.)

30 JESZENSZKY 1952 (ld. 24. j.) Nr. 350, 351.

31 Éder Gyula jegyzéke festményeiről (1892–1944) [kézirat], Budapest, Szépművészeti Múzeum – Közép-Európai Művészettörténeti Kutatóintézet, Archivum és Dokumentációs Központ (korábban: Magyar Nemzeti Galéria, Adattár), 24559/2009/318 [Közl.: Somogyi Gábor: *Éder Gyula, az ember és a művész*. Sátoraljaújhely, Kazinczy Ferenc Társaság, 2005. 143–185.], Nr. 1055 (1928): „II. Lipót király (másolat J. Tuch 1792) olajf. v. 253 × 163 cm; tulajdonos: Magyar Követség Bécs, 4000 Pengő”; Nr. 1059 (1929): „II. József (másolat J. Tuch u.) olajf. v. 253 × 163 cm; tulajdonos: Magyar Követség Bécs, 4000 Pengő”.

32 Budapesti Történeti Múzeum, Fővárosi Képtár, ltsz. 64.8.1, 253 × 164 cm, j.: „J. Tusch pxt 1790 [sic] / cop. Éder Gy. 1929.” Az 1790-es évszám nem felel meg a kancelláriai iratokban dokumentált 1792-es megrendelésnek. Éder oeuvre-jegyzékének fenti bejegyzése sem tartalmazza

az eredeti portré évszámát, ami feltehetően az ábrázolt II. Józsefként történt (téves) meghatározásából eredően került a képre.

33 471. tétel, 254 × 163,5 cm, j. j. l.: „J. Tuch pxt. 1792. Cop. Éder Gy. 1928.” (www.christies.com/lot/lot-after-j-tuch-portrait-of-francis-ii-5350299/ – letöltve: 2021. 06. 13.)

34 A tanács a Gubernium négy vezető tisztviselőjéből, a kormányzó-ból (gubernátor), a kancellárból, a kincstartóból és az országos generálisból, valamint további négy, majd nyolc tanácsosból állt. Lásd EMBER Győző: Magyarország közigazgatása, 1711–1765. *Levéltári Közlemények*, 54. 1983. 70–72.

35 Mária Terézia (minden bizonnyal gyászruhás) portréját és párdarabját, II. József képmását, a kolozsvári jezsuita rendház felosztási leltára is említi a nemesi konviktus refektóriumában: MNL OL, Fl477, Jesuitica, fasc. 1. *Inventarium Universae Substantiae in Civitate Claudiopoli post suppressum ibi Collegium Societatis Jesu apprehensae*, p. 113 [Convictus nobilium]: „In Refectorio: Effigies SS. marum Ma. ttum, utpote Mariae Theresiae et Josephi zdi – Aestimantur a Rflor. 4o, ad 8o.” (Köszönöm az adatot Kovács Zsoltnak.)

13. Szathmáry Pap Károly: Az 1841. évi erdélyi országgyűlés megnyitása a kolozsvári Redut báltermében, a baldachin alatt V. Ferdinánd portréjával Színezett litográfia

Kolozsvár, Erdélyi Történelmi Múzeum, Itsz. M 3574

az „uralkodó fenséges fejedelem” képmásával együtt. A képeket 1838-ban szállították át Kolozsvárra, a Gubernium székházába, ahol a kancellár szobájában kaptak helyet.³⁶ VI. Károly és II. József portréinak későbbi sorsa nem ismert. Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc képmásai talán azonosak az uralkodópárnak a Kolozsvári

Művészeti Múzeumban (Muzeul de Artă Cluj-Napoca) őrzött háromnegyed alakos portréival.³⁷

A Gubernium portrégalériájáról a következő ismert forrás 1887-ből származik. Az év szeptemberében Ferenc József ellátogatott Kolozsvárra. A *Magyar Polgár* című kolozsvári napilap részletesen beszámolt a király

36 MNL OL, F/115 (Korlátnoki iratok), Nr. 213. (Mike Sándor lajstromozó 1838. május 10-i levele a korlátnokhoz a portrék Kolozsvárra szállításáról) „[...] imagines gloriosae reminiscentiae Principum Augustissimorum: nempe Caroli VI, Mariae Theresiae ejusque coregentis Francisci I ac divi Josephi 2ndi, quae ao. 1790 Cibinii relictae et ab illo inde tempore in conclavi inclyti supremi commissarius Prov. is deposita erant, una cum imagine modo gloriosae regnantis Augusti Principis, ad locum residentiae Excelsis Regii Gubernii

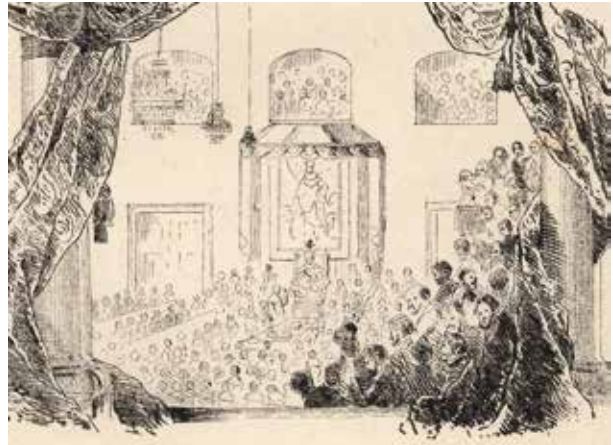
Claudiopolini transveherem [...]”; lásd még MNL OL, F/120, 30. kötet: *Consignatio imaginum, diversorum protocollarum et actorum, ex archivi veteri Cibiniensi Claudiopolim transucctorum [...]* (1842. december 30.)

37 Kolozsvár, Kolozsvári Művészeti Múzeum, Itsz. MA 4805, MA 4807 (egyenként 150 × 116 cm). A két kép 1971-ben az Erdélyi Történelmi Múzeumból került a Kolozsvári Művészeti Múzeum gyűjteményébe. Korábbi leltári számuk, s így provenienciájuk nem ismert. A gyűjtemény egy további – párdarab nélküli, szintén ismeretlen eredetű

programjáról, így arról is, hogy az uralkodó szeptember 23-án felkereste az 1872-ben megalakult s róla elnevezett egyetemet.³⁸ A király a tanácsteremben „érdekkel szemlélte elődeinek az egykori guberniumtól örökölt életnagyságu arcképeit, Mária Theresia, Lotharingiai Ferencz, V. Ferdinánd, Lipót, Ferencz és II. József fiatalkori képét, s játszi mosollyal pillantott saját arcképére, mely a főhelyen függ, s egészben fiatal alakját mutatja”.³⁹ Egy másik tudósítás azt is megjegyzi, hogy az egyetemi tanácsterem „a hajdani erdélyi főkormány-széknek szolgált tanácstermül”.⁴⁰

Amikor tehát 1872-ben, az Erdélyi Királyi Biztosság felszámolásakor átadták a Gubernium épületét – a volt jezsuita újkollégiumot – az újonnan megalakult egyetemnek, az uralkodóportrék helyben maradtak, s az egyetem tulajdonába kerültek.⁴¹ Az 1887-ben említett hét képmás közül három máig fennmaradt: II. Lipót, I. Ferenc és V. Ferdinánd portréja 1904-ben az egyetemtől az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményébe került,⁴² amely ekkor (1913-ig) az egyetem épületében működött (10–12. kép). (Az 1893–1902 között Meixner Károly és Alpár Ignác tervei szerint felépült új egyetem dísztermében tehát a régebbi uralkodóportrék már nem kaptak helyet, Ferenc József egész alakos portréját azonban elhelyezték a terem falán.⁴³)

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményébe került három kép szerepelt az Erdélyi Nemzeti Múzeum

14. Szathmáry Pap Károly: Az 1841. évi erdélyi országgyűlés megnyitása (részlet V. Ferdinánd portréjával)

Litográfia

Megjelent: *Képtára az Erdélyi Nagy Fejedelemség 1842-be egybe gyűlt rendjeinek*. Kolozsvárt, 1842. Címlap

Képtárának 1913-ban, a Bástya utcai épületben megnyílt állandó kiállításán is.⁴⁴ A három kép az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1949. évi felosztását és államosítását követően, 1952-ben a Kolozsvári Művészeti Múzeumba került,⁴⁵ amelynek raktárában jelenleg is őrzik azokat.⁴⁶

– Mária Terézia-portréjának (ltsz. FD 171) fotóját közli: BORDÁS Beáta: *A kolozsvári Bánffy-palota: múlt és jelen*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó–Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2019. 13. Az Erdélyi Kincstartóság (*Thesaurarius*) csak 1849-ben költözött Nagyszebenből Kolozsvárra. Ezt megelőzően, 1846-ban Czirják Dénes kincstári tanácsos özvegye a kincstartóság tanácstermének adományozta I. Ferenc egész alakos portréját, amely az Aranygyapjas rend ornátusában ábrázolja az uralkodót. Lásd *Efigii imperiale habsburgice din Sibiu*. (Bibliotheca Brukenthal, LV.) Ed. Alexandru Sonoc. Sibiu, Muzeul Național Brukenthal, 2011. Nr. 11.3.

38 Az 1872-ben létrejött intézmény 1881-ben vette fel a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem nevet. Az egyetem elődjének tekinthető az 1698-ban megalakult kolozsvári jezsuita akadémia, majd az annak örökébe lépett Kolozsvári Királyi Egyetem (1773–1784), illetve a Kolozsvári Királyi Líceum (1784–1848).

39 N. n.: A király Kolozsvártt. *Kolozsvár*, 1. 1887. szeptember 24. 224. sz. 3.

40 N. n.: A király Kolozsvártt. *Pesti Hirlap*, 9. 1887. szeptember 25. 263. sz. 5.

41 A királyi biztosi hivatal felszámolásáról és az ingóságok átadásáról lásd PÁL Judit: *Unió vagy „unificáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872)*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2010. 328.

42 1904 márciusában az egyetem jogi kara öt festményt adott át az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak. A negyedik kép az *Igazság allegóriája* volt, Kóváry Endre (1832–1918) műve; az ötödik kép témája és festője nem ismert. Lásd Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem-és

Régiségtárának beszerzési naplója, I. (Kolozsvár, Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum, Adattár), Nr. 4497–4501. (Köszönöm Mihály Melinda segítségét.) Lásd még MURÁDIN Jenő: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület képtára*. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei*. Szerk. SIPOS Gábor. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2009. 304.

43 Az „aula” enteriőrfotóját lásd *Emlékkönyv a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem és különösen ennek orvosi és természet-tudományi intézetei részére*. Kolozsvár, Kolozsvári Egyetem Orvosi Kara, 1903. 45. Miután 1919. május 12-én az egyetemet átvették a román hatóságok, a képet az egyetem pincéjében rejtették el, majd 1940-ben újra elhelyezték az aulában, Horthy portréjával együtt. Lásd KELEMEN Ernő: Csütörtökön nyílnak meg az ősi kolozsvári egyetem kapui. Beszélgetés Kristóf György egyetemi tanárral. *Pesti Hirlap*, 62. 1940. október 22. 241. sz. 5; Uő: Negyedszer nyílik meg az ősi kolozsvári egyetem. *Képes Vasárnap*, 62. 1940. október 27. 43. sz. [8–9].

44 RÓZSAFFY Dezső–MERÉSZ Gyula: *Útmutató az Erdélyi Nemzeti Múzeum Képtárában*. Kolozsvár, Erdélyi Nemzeti Múzeum, 1913. 26. Nr. 17–19.

45 MURÁDIN 2009 (ld. 42. j.) 293.

46 II. Lipót a *Szent István-rend ornátusában*, 238 × 140,5 cm, hátoldalán j. b. l.: „Johann Zitterer / Pinxit A. 1791”, Kolozsvár, Kolozsvári Művészeti Múzeum, ltsz. FD 373; I. Ferenc a *Szent István-rend ornátusában*, 238 × 140 cm, j. j. l.: J. Tusch f. 1793, Kolozsvár, Kolozsvári Művészeti Múzeum, ltsz. FD 374; V. Ferdinánd a *Szent István-rend ornátusában*, 228 × 162,5 cm, j. n., Kolozsvár, Kolozsvári Művészeti Múzeum, ltsz. FD 375. Ezúton is köszönöm az adatokat és a fotókat a Kolozsvári Művészeti Múzeum munkatársának, Ana Mireának.

15. I. Lipót képmása a császár által Nagyszében városának adományozott zászló töredékén, 1695 körül Nagyszében, Muzeul Național Brukenthal, Itsz. VII-27

A három kolozsvári képmás az Erdélyi és a Magyar Udvari Kancellária bécsi palotája számára készült portrék másolataként, azok valamivel kisebb méretű „másodpéldányként” készült. II. Lipót portréját ugyanaz a bécsi mester, Johann Zitterer (1761–1840) festette 1791-ben,

akitől ugyanebben az évben a Magyar Udvari Kancellária is megrendelte az újonnan trónra lépett király egész alakos, Szent István-rendi díszruhás képmását. A Gubernium számára festett kép minden részletében követi a bécsit. Míg ez utóbbi képet 396 forintért vásárolta meg a kancellária, a Gubernium a szállítási költséggel együtt 492 forintot fizetett a képért, amelyet Martin Hochmeister (1767–1837) nagyszebeni nyomdász szállított Bécsből Kolozsvárra.⁴⁷ Zitterer kolozsvári II. Lipót-portréja később modellként szolgált a fiatal Barabás Miklós számára is, amikor 1831-ben a piarista rend által működtetett kolozsvári (Farkas utcai) Királyi Líceum számára megfestette I. Ferenc királyt ábrázoló portréját.⁴⁸ Barabás minden bizonnyal az ábrázolt életkora miatt választotta modellként II. Lipót, s nem pedig az ifjú I. Ferenc képmását.

I. Ferenc 1793-ban Johann Tusch által festett portréja szintén minden részletében követi saját maga egy évvel korábbi, az Erdélyi Udvari Kancellária számára festett I. Ferenc-képmását.⁴⁹ V. Ferdinánd 1840 körüli, ismeretlen festőtől származó portréjához ugyancsak az Erdélyi Udvari Kancellária festménye szolgált modellként, amelyet Josef Lavos (1807–1848) festett 1839-ben.⁵⁰

Az erdélyi országgyűlések üléstermei

Az erdélyi országgyűlés a 18. században nagyrészt Nagyszébenben,⁵¹ majd 1790-től Kolozsváron ülésezett, kezdetben a Gubernium székházaként is szolgáló volt jezsuita újkollégium Farkas utcai épületében, az ún. „országos teremben”,⁵² majd pedig 1841-től a Redut báltermében. A közép-európai Habsburg Monarchiá-

47 MNL OL, F46 (Gubernium Transylvanicum levéltára) 1791/5453, 8650. sz. iratok. Lásd még MNL OL, F46, mutatókönyv, *Gubernium* címszó alatt: „Alia circa imaginem nunc regnantis Principis Leopoldi Secundi in rationem Pr[inci]p[ati]us Tran[silva]niae praeparatam, ejusque fiendam deportationem, et pretii exsolutionem: 3400” (az irat nem maradt fenn).

48 JÁNÓ Mihály: Szélgjegyzetek Barabás Miklós önéletrajzához (1.). *Művelődés*, 72. 2019. 4. sz. 16–20.

49 A portré megrendelésével kapcsolatos iratokat lásd MNL OL, F46, 1793/2644, 3550, 3742, 4854. (Köszönöm Szvitek Róbertnek a kutatáshoz nyújtott segítségét.)

50 A Gubernium az uralkodóportrék mellett talán néhány erdélyi udvari kancellár képmását is beszerezte. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Képtárának kiállításán egykor Bornemisza János (1672–1742) alkancellár és Bethlen Gábor (?) (helyesen bizonyára: Bethlen Miklós) kancellár 1713-ra datált, Koston de J. nevű (a szakirodalomban nem ismert) festőnek tulajdonított portréja, továbbá Bánffy György kormányzó Georg Weikert által 1793-ban festett arcképe is szerepelt. Lásd

RÓZSAFFY–MERÉSZ 1913 (*Id.* 44. j.) 26. Nr. 12., 16., 21. Az előbbi két kép elveszett, Bánffy György portréját (Kolozsvár, Kolozsvári Művészeti Múzeum / Muzeul de Artă Cluj-Napoca, Itsz. MA 710) közli BORDÁS 2019 (*Id.* 37. j.) 2. kép. Bethlen Gábor portréját 1866-ban Fosztó Ferenc (a nagyenyedi Bethlen Kollégium gondnoka?) ajándékozta az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek. Lásd MURÁDIN 2009 (*Id.* 42. j.) 297.

51 Nagyszébenben a Nagypiac tér sarkán, az 1802-ben épült mai Filekház (evangélikus püspöki palota) helyén állt késő gótikus épületben ülésezett az országgyűlés, s itt volt a gubernátor szállása is. Lásd Hermann FABINI: *Hermannstadt. Porträt einer Stadt in Siebenbürgen*. Hermannstadt–Heidelberg, Monumenta Verlag–AKSL, 2003. 73; Rolf KUTSCHERA: *Landtag und Gubernium in Siebenbürgen, 1688–1869*. (Studia Transylvanica, 11.) Köln–Wien, Böhlau, 1985. (Köszönöm az adatokat Szirtes Zsófiának.)

52 JAKAB Elek: *Kolozsvár története, 3. Habsburg-Lotharingiai korszak*. Budapest, Szabad Kir. Kolozsvár város közönsége, 1888. 527; KÖVÁRI László: *Erdély építészeti emlékei*. Kolozsvár, Stein J. Muz. Egl. könyvtár, 1866. 304.

16. Ismeretlen festő: III. (VI.) Károly, 1713
Nagyszeben, Muzeul Național Brukenthal, ltsz. 136

17. Veit Balthasar Henning: Mária Terézia mint magyar királynő, 1742
Nagyszeben, Muzeul Național Brukenthal, ltsz. 1402

ban az országgyűléseket a szokásjog szerint a király személyesen vagy az őt képviselő királyi biztos által nyitotta meg, aki ünnepélyes trónbeszédet követően átadta a rendeknek a királyi előterjesztéseket (*propositiones regiae*). Az erdélyi országgyűléseken a távol lévő uralkodót minden esetben királyi biztos képviselte, aki egy háromlépcsős, baldachinos emelvényen foglalt

helyet az ülésteremben,⁵³ mögötte pedig az uralkodó portréja függött, mintegy *in effigie* megjelenítve a távol lévő fejedelmet.⁵⁴ Erről tanúskodik az 1790-es kolozsvári országgyűlés jegyzőkönyvének a diéta december 23-i megnyitására szóló leírása. Eszerint Christian von Rall királyi biztos az ülésteremben egy emelvényen elhelyezett széken foglalt helyet, amely

53 Ilyen emelvény látható például a nagyszebeni országgyűlés 1863. július 16-i megnyitását ábrázoló fametszeten. Lásd N. n.: Die feierliche Eröffnung des Landtages in Siebenbürgen. *Waldheims Illustrierte Zeitung*, 1863. augusztus 1. 83. sz. 992. 1837. április 17-én Esterházy főherceg királyi biztosként ugyancsak V. Ferdinánd portréja előtt ülve nyitotta meg a nagyszebeni országgyűlést. Lásd N. n.: Magyar és Erdélyország. *Jelenkor*, 6. 1837. május 10. 37. sz. 145.

54 1708. április 3-án I. József távollétében került sor a pozsonyi országgyűlés megnyitására is a főtéri Zöld házban, a felsőtábla ülésteremben. Itt szintén elhelyezték I. József képmását egy emelvényen,

vörös bársonybaldachin alatt, s mellette két díszes széken foglaltak helyet a királyi biztosok. Az uralkodó tehát *in effigie* volt jelen a diéta megnyitásán, amelyre személyes jelenléte esetén a pozsonyi vár dísztermében került sor, ahol a rendek képviselői a baldachinos trónon ülő király elé járultak. Lásd *Diarium Dietae Regni Hungariae 1708–1715*, Budapest, Országgyűlési Könyvtár, 700. 499. I. köt., 7.: „Erectus est thronus pro Dominis Commissariis in Domo Viridi [...] in throno appensa est effigies suae Maiestatis Serenissimae Josephi Primi.” Lásd még SZIJÁRTÓ M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 59.

fölött II. Lipót (1747–1792) portréja függött. „Gubernator Ur ö Excellentiája a' Fő Igazgato Tanáttal a' sokszor tisztelt Királyi Commissarius Plenipetentarius Ur ö Ezcellentiája el fogadására eleibe indula, s' mi-nekutánna diszes pompával kísértetvén bé érkezett volna a' Statusok és Rendek Gyülekezetébe, Felséges Urunk' ki-tétetett Képe előtt a' többinél magossabban helyeztetett székét el-foglalván fel olvastatta [...] Felséges Urunknak [...] Királyi Levelét.”⁵⁵ A baldachin alatt elhelyezett uralkodóportré a közép-európai Habsburg Monarchia számos más tartományában is helyettesítette a távol lévő uralkodót az ünnepi ceremóniák során.⁵⁶

II. Lipót említett portréját Bánffy György (1746–1822) erdélyi kormányzó egy hónappal az országgyűlés megnyitása előtt, 1790 novemberében – az Erdélyi Udvari Kancellária közvetítésével – 24 dukátért szerezte be a bécsi Artaria cégnél, hogy az erdélyi rendek képviselői az uralkodó képmása előtt tegyék le ún. homagiális esküjüket.⁵⁷ Az ünnepélyes hűségesküre tehát a portré által „megjelenített” uralkodó előtt került sor az országgyűlés második ülésnapján, december 22-én.⁵⁸

A következő erdélyi országgyűlést 1792. augusztus 21-én gróf Mitrovicski József, az erdélyi hadsereg fővezére

nyitotta meg királyi biztosként. Az ülésteremben ekkor is a királyi biztos karosszéke fölött elhelyezett portré képviselte az uralkodót, a II. Lipót halála után az év márciusában trónra lépett I. Ferencet (1768–1835).⁵⁹ Hasonló módon zajlott az országgyűlés megnyitása 1841. november 15-én is a kolozsvári Redut báltermében, amelyre újfent „felséges uralkodó Fejedelmünknek felékesített képe előtt”, három lépcsős emelvényen helyezték el a királyi biztos székét.⁶⁰ A ceremóniáról két ábrázolás is fennmaradt Szathmáry Pap Károly (1812–1887) kolozsvári litográfustól,⁶¹ s mindkettőn felismerhető V. Ferdinánd királynak a Gubernium számára készült Szent István-rendi díszruhás portréja (13–14. kép).

Az uralkodó portréját 1848-ban, az utolsó rendi országgyűlésre is elhelyezték az ülésteremben. Egy korabeli tudósítás így számolt be a diéta július 18-i berekesztéséről: „Be végzők a' jelen országgyűlést, Erdélyben az utósót. M.ország meggyőződven a' két haza egyesülésének trón 's haza érdekébeni szükségességéről, kezét nyujtá kisebb testvérenek [...] Valami sajátságos látvány volt ez a' bészaratási ünnepély; mintha oly halott körül állánk vala, melyet könnyek nem kísértek sirjába. Ő felsége képe a' trónon ugy álla ott, mint a' nyáj nélküli pásztor.”⁶²

55 Az erdélyi három nemzetekből álló 1791 (ld. 11. j.) 41. Lásd még *uo.* 418.

56 Így például a kiegyezést követően ugyancsak portré képviselte az uralkodót a zágrábi országgyűlés (*sabor*) üléstermében, a zágrábi megyeháza épületében. Az ülésterem képét lásd *Magyarország és a Nagyvilág*, 9. 1873. november 16. 46. sz. 571. Ferenc József magyar koronázási díszruhás portréját 1870-ben Pállik Béla pesti festőtől rendelte meg Zágráb vármegye az ülésterem számára. Lásd N. n.: Őfelségeik arcképei. *A Hon*, 1870. március 29. 71. sz. [3]. A portrét reprodukálja: *Ars et virtus. Horvátország – Magyarország: 800 év közös kulturális öröksége*. Kiállítási katalógus. Szerk. Petra VUGRINEC et al. Zágráb–Budapest, Galerija Klovičevi dvori–Magyar Nemzeti Múzeum, 2020. 370. A 18. században több más tartományi országgyűlés üléstermében, Bécsben, Brünnben, Prágában és Ljubljánban is elhelyezték az uralkodó portréját. Lásd Petr MAŤA: *Stuben und Säle. Symbolische Kommunikation und politische Kultur in den ständischen Versammlungsräumen der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*. Habilitationsschrift. Wien, Universität Wien, 2020. 941. Torontál vármegye ünnepélyes újjáalakításakor, 1779. július 13-án, a nagybecskereki vármegye-háza udvarán felállított sátorban egy baldachin alatt elhelyezett portré képviselte Mária Teréziát. Lásd Alexich BOGOLYUB: *Torontál vármegye története 1779-től 1867-ig*. In: *Torontál vármegye*. (Magyarország vármegyéi és városai.) Szerk. BOROVSKY Samu. Budapest, Országos Monografia Társaság, 1912. 446.

57 MNL OL, B/2, tárgymutató, 1790/16959.: „Litterae Comitiss Bánfi Gubernatoris, in quibus effigiem suae Imperatoris Maiestatis Leopoldi Secundi pro conclavi Statuum et Ordinum occasione dependendi Homagii necessarium procurati petit, dd. 13. Septembris. Item ad has responsum de 30. Novembris A. 1790 id continens, quod haec effigies pretio 24 aureorum procurata, et per concipistam aulicum a

Danczkai missa sit ob temporis brevitem, in maiori formato hanc artif. Artaria erga 100 aureos se procuraturum promiserit.”

58 Az erdélyi három nemzetekből álló 1791 (ld. 11. j.) 33.

59 Az erdélyi három nemzetekből álló rendeknek 1792-dik esztendőben [...] tartatott közönséges Gyűléseikben lett végzéseknak, és foglalatosságoknak jegyző könyve. Kolozsvár, Hochmeister Márton, [1792]. 25: „Királyi Biztos Ur ő Exlja bé-érkezék az Ország Rendjei Gyülekezetében, holott-is ő Felségének fel-ékesítettett, 's a' szerént ki-tétetett képe előtt, a' többiek-nél két grádsal magosabban helyeztetett székét el-foglalá.” Lásd még *Magyar Kurir*, 6. 1792. szeptember 11. 73. sz. 1144: „J-ső Ferentz F. Urunk szentséges képe.” A „császárnak arany rámmájú képét” az „erdélyi országgyűlés házának” 1834. évi inventáriuma is említi. Lásd MNL OL, F/69, 7. doboz. (Köszönöm az adatot Kovács Zsuzsának.)

60 Az Erdélyi Nagyfejedelemség 's hozzá vissza kapcsolt Részek három Nemes Nemzeteiből álló Rendeinek Kolozsvár szabad királyi városában 1841-ik Év November 15-ik napján kezdődött ország gyűlésökről készített jegyző-könyv. Kolozsvár, E. Ref. Főiskola Könyv- és Kő-nyomó Intézete, 1841. 20.

61 Az ábrázolásokról lásd Szathmári Pap Károly erdélyi országgyűlési arcképcsarnoka, 1842. Közveteszi MURÁDIN Jenő. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2008. 31; Claudia M. BONȚA: The Bicentennial of Carol Popp de Szathmári. Carol Popp de Szatmári's [sic] Sketches from the Collections of the National Museum of Transylvanian History from Cluj-Napoca. *Acta Musei Napocensis, Seria Historica*, 49. 2012. No. 2. 287–294.

62 N. n.: Utolsó országgyűlés Erdélyben. *Kolozsvári Híradó*, 1848. július 20. 29. sz. 114.

Városházi tanácsstermek

Az országos kormányzati szervek székházai mellett a 18. században néhány erdélyi városházában is elhelyezték a Habsburg-uralkodó portróját. A Magyar Királysághoz hasonlóan különösen a szabad királyi rangú városokban figyelhető meg ez a tendencia.⁶³ Így például a *libera regia civitas* címét 1709-ben visszanyert Kolozsváron 1835. március 2-án a Redut báltermében ünnepelték V. Ferdinánd születésnapját, ahol a „felséges fejedelem” „új festményben készült arcképe is köz nézésre tétetett”.⁶⁴ A város magisztrátusa 1879-ben, az uralkodópár egész alakos képmását a városháza tanácssterme számára. A Kőváry Endre által festett kép huszártábornoki díszegyenruhában ábrázolta a királyt.⁶⁵ A kép leleplezésére a menyegző évfordulóján, április 24-én került sor, amikor Simon Elek így köszöntötte a királyt: „És a midőn a királyi ház, az alkotmányos királyi pár, nemzetünknek édes atyja és anyja e mai ünnepét Kolozsvár sz. kir. város polgáregyete azzal is ünnepli, hogy a legalkotmányosabb és hódoló tisztelettel szeretett magyar király, a legelső magyar ember képével a város tanácskozási termét, a jog és élő igazság e hajlékát felékesíti, nem kétlem, hogy a nagyérdemű közönség e fátyol eltávolításával velem együtt szivből, lélekből kiáltja: »A király az! Áldás életére! Fény nevére!« – Éljen a király! Éljen a királyi pár!”⁶⁶

Nagyszebenben különösen nagy számban maradtak fenn olyan emlékek, amelyek a szász (város)vezetőknek a Habsburg-fejedelmek iránti lojalitását hirdették. Ez a közös német identitás mellett azzal magyarázható, hogy a város kitüntetett szerepet játszott az erdélyi Habsburg-kormányzatban, hiszen 1703-tól Nagyszeben volt az erdélyi főkormányzók székhelye,

a Guberniumnak pedig az erdélyi Szász Universitas mindenkori elnöke, a szebeni királybíró (szász ispán) is tanácsosa volt. A 18. század végéig a másik szebeni főhivatalnok, a város – s egyben a Szebeni Provincia – polgármestere is vezető szerepet töltött be a szász önkormányzatban. A tartományi, regionális és városi kormányzati szerepkörök összefonódásából eredően a szebeni „duumvirátus” tevékenységében kitüntetett szerepet játszott a szász nemzet és Nagyszeben érdekeinek képviselője és érvényesítője, ami megkövetelte az uralkodó iránti lojalitást és annak látványos kinyilvánítását. Mindehhez az is hozzájárult, hogy a szebeni királybíró a város által jelölt személyek közül maga az uralkodó nevezte ki.⁶⁷

A különböző hivatali funkciók összefonódása a térhasználatban és a reprezentációban is megnyilvánult. A nagyszebeni régi városháza késő gótikus épülete, az egykori Altemberger-ház ugyanis nemcsak a magisztrátus székhelye volt, hanem a Szász Universitas is itt tartotta gyűléseit. A tanácssteremben egykor reprezentatív portrék sorozata jelenítette meg az erdélyi fejedelmeként is uralkodó Habsburgokat. Elsőként I. Lipót képmása jelenhetett meg a teremben, azon a zászlón, amelyet az uralkodó Johannes Zabanius vagy Peter Weber királybíró beiktatására adományozott 1700-ban vagy 1704-ben (15. kép).⁶⁸ A szebeni Habsburg-portrégaléria első darabja III. Károly 1713-ban készült egész alakos képmása, amely ún. *Mantelkleid*-ben, spanyol udvari díszruhában ábrázolja az uralkodót (16. kép).⁶⁹ A kép alján olvasható felirat szerint a portrét Johann Hossmann von Rothenfels szebeni polgármester készítette annak emlékére, hogy az uralkodó, „Erdély örökös fejedelme” 1713. január 4-én Bécsben fogadta Nagyszeben város delegációját, hogy kimutassák előtte hódolatukat (*homagium praestaret*).⁷⁰ A ceremónia további részletei nem

63 A témáról bővebben lásd Kiss András: 18. századi erdélyi utak a szabad királyi város státus felé. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv*, 17. 2006. 91–98. A magyarországi városházi Habsburg-portrékról lásd SERFŐZŐ Szabolcs: Habsburg reprezentáció a kora újkori magyarországi szabad királyi városok városházáiban. *Urbs: Magyar Várostarténeti Évkönyv*, 15. 2020. 275–333.

64 N. N.: Kolozsvárról levéltörődék. *Honművész*, 3. 1835. március 8. 20. sz. 160.

65 N. N.: Kőváry Endre. *Magyar Polgár*, 13. 1879. április 23. 92. sz. 3. A marosvásárhelyi Casino számára 1836-ban Ágotha János (1808–1880) festette meg V. Ferdinánd portróját. Lásd N. N.: Erdély és Magyarország. *Erdélyi Híradó*, 1836. március 26. 25. sz. 193.

66 DR. N. J.: Ünnepelességek Kolozsvárt. *Magyar Polgár*, 13. 1879. április 25. 94. sz. 2. A szabad királyi városi címet 1782-ben elnyert Temesváron a városházi Habsburg-portrégaléria első darabja II. József képmása volt, amelyen az általa kiadott szabad királyi városi diplomára mutat. Lásd SERFŐZŐ 2020 (ld. 63. j.) 289.

67 SZIRTES Zsófia: *Az erdélyi szászország érdekvérvényesítése az átmeneti korszakban (1690–1711)*. PhD-disszertáció. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2015. 75. 207.

68 A zászló 276 × 227 cm méretű töredéke, rajta I. Lipót mellképével, 1868-ban került a Brukenthal Múzeum gyűjteményébe. Lásd *Efgii imperiale* 2011 (ld. 37. j.) 79.

69 Uo. 20. Felirat a kép alján: DVM AVG[usto] PRINC[ipi] ET D[omino] D[omino] CAROLO VI ROM[anorum] IMP[eratori] GERM[aniae] HISP[aniae] HUNG[ariae] BOH[emiae] REGI etc. ARCHID[uci] AVSTR[iae] HAERED[i] PRINC[ipi] TRANS[ilvaniae] S[enatus] P[opulus] Q[ue] CIBINIENSIS D[ie] 4 JAN[uarii] A[n]no 1713 / HOMAGIUM PRAESTARET PRO MEM[oria] EX PVBL[ic]i REGNI EXPED[it]ione AB AVLA CAES[area] REDVX[it]. POSVIT J. HOSMAN A ROTHENFELS S[acri] C[ae]sar[is] ROM[anorum] DEPVT[at]ionis REG[ni] ASSES[or] etc. h[oc] t[empore] CONSVL PROVINCI[A]E [ti. Cibiniensis].

70 Mielőtt 1710-ben szebeni polgármester lett, Hossmann több éven át az Erdélyi Udvari Kancellária szász tagjaként Bécsben élt. Pályájáról lásd SZIRTES 2015 (ld. 67. j.) 107.

18. Martin van Meytens műhelye: *Lotaringiai Ferenc*, 1755 körül
Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok,
ltsz. 54.1

19. Martin van Meytens műhelye: *Mária Terézia*, 1755 körül
Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok,
ltsz. 54.2

ismertek,⁷¹ ám feltételezhető, hogy a szászok hódolati szertartása az újonnan trónra lépett uralkodó előtt valamilyen módon az osztrák örökös tartományok (*Erb*)*huldigung* ceremóniáját imitálta.

Hasonló alkalomból készült Mária Terézia magyar koronázási díszruhás portréja a szebeni városháza tanácssterme számára (17. kép). Ez esetben is a kép alján olvasható latin felirat tájékoztat a portré megrendelésé-

nek körülményeiről. Eszerint a királynő képmása Peter Binder von Sachsenfels (1695–1765) szebeni tanácsnok⁷² megrendelésére készült 1742 októberében, annak emlékére, hogy az év januárjában egy erdélyi delegáció tagjaként Bécsben járt, s az erdélyi szászok képviselőként hódolatát fejezte ki a királynő előtt, s egyben az erdélyi szászok hűségéről biztosította az uralkodót.⁷³ Az erdélyi követek újévnapi hódolati ceremóniájáról a *Wienerisches*

71 A bécsi udvar ceremonialis életének a legrészletesebb forrása, a Főudvarmesteri Hivatal (*Obersthofmeisteramt*) által vezetett *Zeremonialprotokoll* nem számol be a szász delegáció 1713. január 4-i látogatásáról.

72 Peter Binder 1734-től szebeni tanácsnok volt, majd 1741-től az erdélyi szászok követeként (referendáriusaként) működött Bécsben.

73 A vászon hátoldalán olvasható szignatúra (Henning fecit

V[indobonae] X. 1742) szerint a kép Veit Balthasar Henning nürnbergi származású bécsi festő műve 1742-ből. Lásd *Efigii imperiale* 2011 (ld. 37. j.) 31. Felirat a kép alján: POSTQUAM SACRAE SVAE REGIAE MA-[ies]T[a]TI D[ominae] D[ominae] MARIAE THERESIAE HUNG[ari]AE et BOHEM[ia]e REGINAE ARCHIDUCI AUSTR[iae] HAERED[is] PRIN- CIP[is] TRA[nsilva]NIE INCL[itus] STATUS et ORDINES PROVIN- CIAE HOMAGIUM FIDELITATIS CIBINI PRAESTITUM PER SOLE[N]NEM // REGNI DEPUTATIONE[m] VIEN[na]e PRAESENTARI CURASS[en]T

Diarium is beszámolt.⁷⁴ Eszerint az újonnan kinevezett erdélyi kancellár, Gyulaffy László által vezetett deputációnak Binder mellett báró Pongrácz György, az erdélyi királyi tábla elnöke, gróf Lázár János ülnök, gróf Teleki Mihály és Michael Schuler medgyesi polgármester is tagja volt. Miután mindannyian kézcsókra járultak a királynőhöz, a kancellár egy rövid beszéd kíséretében egy „hódolati dokumentumot” (*Huldigungs-Instrument*) nyújtott át neki. Itt minden bizonnyal az ún. homagiális eskükönyvről van szó, amelyben az erdélyi tisztviselők aláírásukkal igazolva fejezték ki Mária Terézia iránti hűségüket.⁷⁵

A szebeni városházi Habsburg-portrégaléria 1785 körül II. József félalakos képmásával bővült,⁷⁶ további uralkodóportrékra vonatkozó adatokat azonban nem ismerünk, ami azzal magyarázható, hogy a Gubernium 1790. évi Kolozsvárra költözésével a város elvesztette korábbi politikai jelentőségét.

Erdélyi főúri kastélyok és paloták

A 18. század közepétől az erdélyi „aulikus arisztokrácia” több tagja is elhelyezte rezidenciájának reprezentációs tereiben a Habsburg-uralkodó portréját, ezáltal is kifejezve a dinasztia iránti lojalitását. Az erdélyi nagy-

birtokosok többsége ebben az időszakban „császárhű” volt, különösen azt követően, hogy a 17. század végén a bécsi udvar rangemelésekkel igyekezett megszerezni a fejedelmi korszak főúri családjainak támogatását, s velük töltötte be a legfontosabb kormányzati-hivatali pozíciókat.⁷⁷

Különösen szoros kapcsolatban állt a bécsi udvarral gróf Bánffy Dénes (1723–1780), aki a jobb karrierlehetőségek miatt 1755-ben református vallását elhagyva katolikus hitre tért. Még abban az évben az Erdélyi Udvari Kancellária tanácsosa⁷⁸ s egyben Doboka főispánja lett, majd 1762-ben Kolozs vármegye főispáni címét is megszerezte. Mária Terézia 1742-ben címzetes, 1760-ban valóságos titkos tanácsossá nevezte ki, 1776-tól pedig a kolozsvári királyi egyetem igazgatói tisztségét is viselte, s közben az erdélyi főlovászmesteri titulust is megkapta.⁷⁹ A gróf 1748–1753 között díszes barokk rezidenciává átépített bonchidai kastélyában egykor Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc rendkívül kvalitásos, 1755 körüli portréi is helyet kaptak (18–19. kép),⁸⁰ minden bizonnyal a gróf egész alakos, Martin van Meytens által festett portréjával együtt.⁸¹ A három kép, amely 1950-ben Bánffy Miklós örökletétjeként a Magyar Nemzeti Múzeumba került, feltehetően azonos azzal a három „Aranyos Rámáju nagy Képpel”, amelyeket a kastély 1777. évi leltára említ.⁸² Az 1809. évi leltárban szereplő két „Czifra Nagy Aranyos rámáju

EX HAC DEPUTA[t]iONE AB AULA REDUX IN FULC[ida] MEMORIA ET CULTURAE DECUS. CONTULIT PETRUS BINDER de SACHSENFELSI SAC[r]AE REG[ia]e MA[ia]s[t]IS CONSILIAR[is] et SENATOR CIBINIENS[is] A[nn]o 1742 Mens[e] OCT[obris].

74 *Wienerisches Diarium*, 1742. január 6. 2. sz. 14–15. A *Zeremonialprotokoll* szerint a királynő a Hofburg tanácstermében (*Rath-Stube*) fogadta audienciára a követéseget, lásd Bécs, Österreichisches Staatsarchiv, HHStA OMeA, ZA-Prot. 18. 420.

75 Feltehetően ekkor nyújtották át a királynőnek azt az emlékérmét is, amely az erdélyi rendek Mária Terézia előtti hódolatának allegóriáját ábrázolja, s Lázár János terve szerint készült. Lásd Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Kaprinai-gyűjtemény, B 44/41; *Maria Theresia als Königin von Ungarn*. Ausstellungskatalog. Hg. von Gerda MRAZ. Eisenstadt, Burgenländisches Landesregierung, 1980. Nr. 34.; SERFŐZŐ 2020 (ld. 63. j.) 343.

76 *Efgii imperiale* 2011 (ld. 37. j.) 33. Nr. 75.

77 Így például I. Lipót már 1685-ben grófi rangra emelte Teleki Mihályt (1634–1690), aki kulcsszerepet játszott abban, hogy a császár kiterjeszthette hatalmát Erdélyre. Bethleni Bethlen Miklós (1642–1716) 1691-ben grófi címet nyert, majd 1695-ben az újonnan felállított Erdélyi Udvari Kancellária élére került. Az 1691-ben kormányzóvá kinevezett Bánffy György (1661–1708) 1696-ban grófi, míg Apor István kincstartó 1693-ban bárói címet kapott. A Rákóczi-szabadságharc bukása után újabb rangemelési hullám során, 1713-ban kaptak grófi rangot a gubernátori poszton Bánffy Györgyöt követő Haller István (1657 k. – 1710) fiai. 1712-ben kapott grófi címet Kornis Zsigmond (1677–1731), aki a következő évben gubernátor

lett. Lázár János (1703–1772) 1733-ban báró, majd 1736-ban az erdélyi Királyi Tábla elnöke lett. Apor Péter (1676–1752) visszaemlékezései szerint gyermekkorában, a fejedelemség utolsó esztendeiben Erdély egyetlen grófi rangú főura Csáky László volt. (Vö. Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*. Budapest, Rózsavölgyi és Társa, 1927. Második cikkely.)

78 KÖKÉNYESI 2021 (ld. 12. j.) 201.

79 Az erdélyi főlovászmester cím a fejedelemség korában még tényleges udvari tisztség volt, majd 1690 után pusztán ceremoniális funkciójú titulussá vált, hasonlóan a kora újkori (virtuális) magyar királyi udvartartáshoz tartozó magyar királyi lovászmesteri (*agazonum regalium magister*) ranghoz.

80 Az ún. Mária Terézia-szoba falán függő kép felismerhető egy 1937-es enteriőrfortón. Lásd N. n.: Régi erdélyi kastélyok. Gróf Bánffy Miklós bonchidai kastélya Erdélyben. *Pesti Napló Képes Melléklet*, 1937. április 4. o. n.; lásd még Gy. DÁVID Gyula: *A bonchidai Bánffy-kastély*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2011. 74.

81 Bánffy Dénes portréja egykor a bonchidai Bánffy-kastély ún. nagy ebédlőjének falán függött. Lásd h. ö.: Erdélyi kastélyok múkincsei. *Az Ujság*, 11. 1913. augusztus 17. 196. sz. 5.; lásd még BÁNFFY Miklós: *Erdélyi történet*, III. *Darabokra szaggattatol...* Kolozsvár, Polis–Kalota Könyvkiadó–Erdélyi Református Egyházkerület, 2001. 270.

82 Az inventáriumot közli Gy. DÁVID Gyula: *A bonchidai Bánffy-kastély*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2001. 218–232. Egy 1940 körüli felvételen a kastély lépcsőházában I. Ferenc és Karolina császárné 1820 körüli portréja látható. Lásd Gy. DÁVID 2011 (ld. 80. j.) 60.

festett drága Nagy Kép” feltehetően az uralkodópár portréival azonosítható.⁸³

Gróf Bánffy Dénes fia, György (1747–1822) apjához hasonlóan gyorsan felívelő karriert futott be. 1772-ben a Kincstartóság tanácsosává nevezték ki, majd miután apja lemondott tisztségéről, 1776-ban Kolozs vármegye főispánja lett. A következő évben már a Főkormány-szék tanácsosa, 1781-ben az Erdélyi Udvari Kancellária tanácsosa, 1782-ben pedig erdélyi kincstartó. 1783-ban az egyesített Magyar és Erdélyi Udvari Kancellária alkancellárja, majd 1787-ben Erdély kormányzója lett. A Gubernium Kolozsvárra költözésével egy időben, 1790-ben Bánffy György a néhány évvel korábban általa építtetett kolozsvári Bánffy-palotában rendezte be rezidenciáját, ahol Mária Terézia és II. József portréját is elhelyezte. A mára elveszett portrék minden bizonnyal 1765–1780 között, II. József társuralkodása idején készültek, s gyászruhában ábrázolták az özvegy királynőt. A palota 1822. évi inventáriuma a gubernátor fia, Bánffy Dénes (1780–1854) lakosztályában említi a két uralkodóportrét, „Maria Theresiának, és Joseff Császárnak” „Aranyozott ráámaju olajos festett képé”-t.⁸⁴

Mária Terézia és II. József portréit a marosvásárhelyi Rhédey–Wesselényi-ház 1777. évi leltára is említi a „nappali házban”.⁸⁵ A Szent Miklós utcai házat gróf Rhédey Zsigmond (1722–1758) özvegye, báró Wesselényi Kata (1735–1788) építtette 1775-től. Az özvegy halála után a palotát húgának leánya, gróf iktári Bethlen Zsuzsanna (1754–1797), Teleki Sámuel (1739–1822) erdélyi udvari

kancellár felesége örökölte. Mária Terézia és II. József portréja a ház 1796. évi leltárában is szerepel, özvegy Rhédeyné hagyatékaként.⁸⁶ Teleki Sámuel 1799–1802 között a feleségétől örökölt házhoz egy újabb szárnyat építtetett könyvtára, az élete fő művét képező Teleki Téka számára. Ennek előcsarnokában nagyrészt azokat a családi portrékat helyezte el, amelyeket a házzal együtt Wesselényi Katától örökölt.⁸⁷ A Téka melletti lakóház 1818. évi leltára a kancellár személyes lakosztályának részét képező „Nappali Szoba” falán „Maria Terézia és Joseff császár képei”-t említi.⁸⁸

1961-ben a Teleki Téka öt – rossz állapotú – uralkodóportrét adott át a marosvásárhelyi Maros Megyei Múzeumnak, amelyek között két Mária Terézia-képmás is volt.⁸⁹ Ezek egyike és azonos méretű párdarabja – amely „ifjú nemesként” szerepel a jegyzékben, s minden bizonnyal II. József portréja lehetett – mára elveszett. Ezek feltehetően azonosak a Wesselényi Kata házában már 1777-ben összeírt uralkodóportrékkal. A múzeum gyűjteménye őrzi azonban az átadási jegyzőkönyvben szereplő másik Mária Terézia- és II. József-portrét (20–21. kép). 2021-ben elvégzett restaurálásuk során mindkét képen láthatóvá vált Joseph Hickel szignója és az 1779-es évszám.⁹⁰ A II. József császárt az 1. számú könnyűlovas ezred uniformisában, zöld kabátban ábrázoló kép,⁹¹ valamint párdarabja, Mária Terézia gyászruhás portréja tehát Joseph Hickel (1736–1807) bécsi festő munkái.⁹² A két kép eredete egyelőre nem ismert, ám az 1779-es évszám alapján feltételezhető, hogy Teleki nagyszabású rezidenciája

83 Gy. DÁVID 2011 (*Id. 80. j.*) 72.

84 BORDÁS 2019 (*Id. 37. j.*) 103, 144. A palota 1886. évi leltára Mária Terézia „nagy aranyozott keretbe foglalt portréját”-t említi a nagy szalonban, azaz a főtérré nyíló erkélyes helyiségben. Lásd *Uo.* 110.

85 ORBÁN János: „Mert Könyvet lehetne arról írni sokat... tsak a’ míg épített öly’ fényes házakat”. Wesselényi Kata marosvásárhelyi házáról. *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséből*, 6–7. 2011–2012. 274.

86 *Uo.* 276.

87 ORBÁN 2013 (*Id. 25. j.*) 174.

88 DEÉ Nagy Anikó: *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1997. 409.

89 A képek átadási jegyzékét lásd Marosvásárhely, Teleki-Bolyai Könyvtár Irattára, vegyes iratok, 49/1961/206.:

„Nr. 3. Portretul unui nobil tînăr (74,2 × 94,2) pînză în ulei, cu crepătură și rosătură, SS 32,3 × 6,5; 1 crepătură de 4,5 cm, în jurul ei alte 2 crepături. [*feltehetően II. József, Nr. 6b párdarabjaként*]

Nr. 5. Portretul unui Habsburg (68 × 61,9) pînză în ulei, în stare bună cu ramă. [*II. Lipót*]

Nr. 6a. Portretul lui Maria Theresia (82 × 108,5 cm) pînză în ulei, DS 8,5 × 30; 1 crepătură de 3,5 cm, SJ 22 × 12; crepătură, cu crepături și rosături, cu ramă.

Nr. 6b. Portretul lui Maria Theresia (94 × 74,5 cm) pînză în ulei, cu crepătură și rosături, cu ramă.

Nr. 7. Portretul lui József II (82 × 108,5 cm) pînză în ulei, cu crepătură, SS 12 × 13,5; 1 crepătură mare, cu ramă.”

90 A képeket Nemes Erika, a Maros Megyei Múzeum munkatársa restaurálta 2021-ben. A két kép, valamint II. Lipót fehér színű „német” tábornoki egyenruhás portréja a Teleki Téka *Császárok szolgálatában* című kamarakiállításán szerepelt 2022 tavaszán, a Teleki Sámuel emlékévkalkumból. (Köszönöm az adatokat Bányai Rékának, a Teleki Téka munkatársának.)

91 Hickel egy azonos beállítású, 1772-ben festett II. József-portréját lásd Angelika SCHMITT-VORSTER: *Pro Deo et Populo: Die Porträts Josephs II. (1765–1790): Untersuchungen zu Bestand, Ikonographie und Verbreitung des Kaiserbildnisses im Zeitalter der Aufklärung*. Dissertation. München, Ludwig-Maximilians-Universität, 2005. Kat. Nr. 75.

92 Mária Terézia és II. József Joseph Hickel által 1772-ben festett portréit a váradai vármegyeháza üléstermében említi Kazinczy Ferenc egyik útleírása. Lásd KAZINCZY Ferenc: *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*. Szerk. SZAUER Mária. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979. 567, 846. Az 1785-ben a nagyváradi kerület királyi biztosává, majd 1791-ben Bihar megye főispánjává kinevezett Teleki Sámuel egy ugyancsak Hickel által festett portréja szintén a váradi vármegyeháza tanácstermében függött. Lásd KAZINCZY Ferenc: *Erdélyi Cancellarius Gróf Teleki Sámuel Excell. Bibliothecája Maros-Vásárhelyt. Tudományos Gyűjtemény*, 1. 1817. 7. sz. 3–8.

20. Joseph Hickel: *II. József*, 1779
Marosvásárhely, Maros Megyei Múzeum, ltsz. 866

21. Joseph Hickel: *Mária Terézia*, 1779
Marosvásárhely, Maros Megyei Múzeum, ltsz. 867

számára szerezte be az uralkodóportrékat, miután Mária Terézia 1777-ben kormányiszéki tanácsossá nevezte ki.⁹³ A sáromberki kastély 1782–1796 közötti leltáraiban nem szerepel hasonló portrérpár, csupán egy II. József-képmást írtak össze Teleki Sámuel lakosztályában.⁹⁴ II. Lipót képmása nem szerepel sem a sáromberki kastély, sem a marosvásárhelyi Wesselényi-ház fent említett leltáraiban.⁹⁵

93 A Teleki Téka 1818. évi leltára szerint volt egy „képes ház” is a palotában, benne „külömb-külömbféle képek, melyek rész szerint a família, rész szerint az uralkodók képeiből állnak”. Ezek között tehát helyet kaphattak a Hickel által festett portrék is. (Köszönöm az adatot Orbán Jánosnak.) Egy fényképfelvétel tanúsága szerint a Hickel által festett két portrét 1940 körül a könyvtár galériájának korlátján, Teleki Sámuel egész alakos képmása mellett helyezték el. Lásd ORBÁN 2013 (ld. 25. j.) 1. kép; ORBÁN János: Teleki Sámuel marosvásárhelyi könyvtáráról és gyűjteményeiről. *Magyar Könyvszemle*, 133. 2017. 4. sz. 438.

94 ORBÁN János: A sáromberki Teleki-kastély. In: *Kastélyok évszázadai, évszázadok kastélyai. Tanulmányok a 80 éves Koppány Tibor tiszteletére.*

Gróf Teleki Sámuel 1769–1773 között épült sáromberki kastélyában is elhelyezte a hivatali pályájának alakulásában nagy szerepet játszó Habsburg-uralkodók portrét.⁹⁶ A kastély 1782. évi leltára a „Háló Házban” két uralkodóportrét említ: „12. Ferentz Császár képe fekete és aranyos Rámával; 13. Maria Theresia Királyné képe fekete és aranyos rámával.”⁹⁷ Az 1787. és 1796. évi leltár

Szerk. FELD István–SOMORJAY Sélysette. Budapest, Castrum Bene Egyesület–Históriaantik Könyvesház Kiadó, 2008. 225.

95 Teleki Sámuel „köves portékáinak” 1808. évi leltára szerint a kancellárnak egy II. Lipót arcképevel díszített aranygyűrű is a birtokában volt. Lásd DEÉ NAGY 1997 (ld. 88. j.) 400.

96 A gróf 1770-től, Bethlen Zsuzsannával kötött házasságától közel nyolc éven át élt sáromberki birtokán, míg nem 1777-ben Mária Terézia kormányiszéki tanácsossá nevezte ki, így a következő év elején Szebenbe költözött. Lásd DEÉ NAGY 1997 (ld. 88. j.) 54.

97 Uo. 71.

22. Ismeretlen festő: *Lotaringiai Ferenc*, 1755 körül
Kolozsvári Művészeti Múzeum, Itsz. MA 4837

23. Ismeretlen festő: *Mária Terézia*, 1755 körül
Kolozsvári Művészeti Múzeum, Itsz. MA 4806

szerint a két kép továbbra is a hálószobában függött, a „méltóságos gróf úr ő excellenciája bátyájában” ugyanakkor már II. József portréját említi az inventárium.⁹⁸ Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc fekete keretes portréi 1940 körül is a kastélyban voltak, s az ún. Mária Terézia-szobában függtek, amelyről Bíró József (1907–1945) fényképfelvételt készített (24. kép).⁹⁹ A képek később a Kolozsvári Művészeti Múzeum gyűjteményébe kerültek, ahol ma is őrzik azokat (22–23. kép).¹⁰⁰

A portrépárból több további, méretben és beállításban is egyező példány ismert különböző közép-európai gyűjteményekben,¹⁰¹ ami arról tanúskodik, hogy a piaci kereslet hatására 1750 körül Bécsben – a nagy méretű

mezzotinto portrékhoz hasonlóan – a festett uralkodó-portrékat is szériaszerűen állították elő.

Teleki 1796-ban megjelent könyvtárkatalógusának előszavában így foglalja össze közéletti pályáját: „[...] felséges Mária Terézia alatt előbb királyi kamarássá neveztettem ki és Küküllő vármegye főispánjává, valamint erdélyi udvari tanácsossá; aztán pedig a halhatatlan emlékezetű II. József őfelsége belső titkos tanácsossá nevezett ki [...]. Két év múlva magyar udvari alkancellárrá tétettem, majd Máramaros megye főispánjává. Amikor a birodalom gyeplőit a nagyon bölcs II. Lipót vette kezébe, erdélyi udvari kancellárrá nevezett ki és mellette Bihar vármegye főispánjává.”¹⁰²

98 ORBÁN János: Egy erdélyi kastélyleltár 1787-ből. *Korunk*, 16. 2005. 12. sz. 71, 73; ORBÁN 2008 (ld. 94. j.) 226.

99 BÍRÓ József: *Erdélyi kastélyok*. Budapest, Singer és Wolfner, 1943. 79. kép. A királynő portréját említi még: –i.: Bonczidától Sároberkig. *Magyarország*, 18. 1911. szeptember 27. 229. sz. 12.

100 A Mária Terézia-szoba berendezése az 1970-es években az uradalom egykori tisztartójának tulajdonában volt. Lásd SZÉPRÉTI Lilla:

A sároberkeri kastély. *Új Élet*, 15. 1973. 3. sz. 7.

101 Lásd például Nagyszombat, Západoslovenské múzeum, Itsz. 10657, 10658 (reprodukálja: Jan PAPCO: *Rakúsky barok a Slovensko*, I. Bojnica, Slovenské národné múzeum–Múzeum Bojnica, 2003. 481); Betlér, Muzeum Betliar, Itsz. VU 00317 (<https://www.slovakiana.sk/kulturne-objekty/cair-kojjo6j> – letöltve: 2022. 09. 08.).

102 DEÉ NAGY 1997 (ld. 88. j.) 54. (Latin nyelvű eredetiből fordítva.)

Bár az aulikus érzület ekkor már több mint száz éve a családi hagyomány szerves része volt, a református Teleki Sámuel látványos hivatali karrierjét elsősorban a kompetenciákat előtérbe helyező felvilágosult uralkodói szemlélet tette lehetővé, különösen II. József korától. Ebből következően Teleki önképének meghatározó elemévé vált az uralkodó szolgálatában, a közjó érdekében kifejtett közéleti tevékenység motívuma, amely nemcsak a fenti szövegben, hanem saját maga által fogalmazott sírfeliratában is visszaköszön.¹⁰³ Ugyanezzel magyarázható az is, hogy rezidenciáiban magától értetődő módon kaptak helyet a Habsburg-uralkodók portréi.

Teleki Sámuelhez hasonlóan Brukenthal Sámuel (1721–1803) is hivatali karrierjének támogatójaként tisztelhetette Mária Teréziát, hiszen az evangélikus vallású báró saját tehetsége és agilitása mellett nagyrészt az uralkodó támogatásának köszönhetette előmenetelét. A bárói címet apja, Breckner (1724-től Brukenthal) Mihály szerezte 1712-ben. A családi vagyont az elsőszülött Mihály örökölte, míg a másodszülött Sámuel saját vagyonrészével, 867 arannyal 1743–1744-ben a hallei és a lipcsei egyetemen tanult jogot és filozófiát. 1759-től a Szász Universitas küldöttjeként a bécsi udvarnál szolgált, s ettől kezdve az Erdéllyel kapcsolatos ügyekben az uralkodó bizalmas tanácsadója lett. Mária Terézia 1762-ben erdélyi tartományi kancellárrá (*Provinzialkanzler*) nevezte ki, majd az ő javaslatára emelte Erdélyt nagyfejedelemség rangjára 1765-ben. 1777-ben érte el pályája csúcspontját, amikor Erdély kormányzója lett. Már ezt megelőzően, 1760 körül beszerezhetette Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc reprezentatív portréit, amelyek gyűjteményének első,

24. A sárosteri Teleki-kastély Mária Terézia-szobája, 1940 körül
Fotó: Bíró József

1800 körüli jegyzékében a 4. terem festményei között szerepelnek.¹⁰⁴ 1759. július 9-én levélben köszönte meg Mária Teréziának követi kinevezését, amelyben Teleki Sámuel idézett sorainál is aulikusabb hangvételben fejezi ki hódolatát a királynő iránt, s a „legnagyobb alázattal és engedelmességgel” kéri „legfelsőbb és anyai kegyelmét” a szászok érdekében.¹⁰⁵

¹⁰³ „Teleki Sámuel [...] sok feladatot becsületes polgárhoz illő szolgálattal teljesített, Erdélyben, Magyarországon és a császári udvarban a köz érdekében tanácsokat adott, jó- és balsorsban romlatlan hittel, odaadón szolgált négy császárnak.” Vö. ORBÁN János: Egy főúri család temetkezőhelyének kialakulása a 18–19. században. Adatok a sárosteri Teleki-kripta építéstörténetéhez. *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményéből*, 1. 2006. 222.

¹⁰⁴ *Efigij imperiali* 2011 (ld. 37. j.) 28–29. Nr. 6.5, 6.6; „Ältester Katalog”, Nagyszeben, Biblioteca Muzeului Național Brukenthal, MS 628, Nr. 89–90. Brukenthal Sámuel végrendeletében az Evangélikus Egyházra hagyta gyűjteményét és palotáját, amelyben 1817-ben nyílt meg a Brukenthal Múzeum. Hagyatéki leltára szerint a báró ú. kerti házának egyik sarokszobájában II. József portréja függött. Lásd *Der Nachlass Samuel von Brukenthals. Einblicke in Haushalt und Lebenswelt eines siebenbürgischen Gouverneurs der Barockzeit*. Hg. von Monica VLĂCĂU–Konrad GÜNDISCH. Hermannstadt–Heidelberg, Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, 2007. 126. (Köszönöm az adatokat Alexandru Sonocnak.) Itt jegyezzük meg, hogy a Nagyszebentől északra fekvő Szelindek (Slimnic/Stolzenburg) evangélikus templomának 1773-ban készült orgonája két oldalán, egy-egy kartusban ugyancsak helyet kapott a gyászruhás

Mária Terézia és II. József képmása, amelyek az orgona hátoldalán olvasható felirat szerint Stephan Adolf Valepagi (1729–1798) medgyesi festő művei. Amint az orgonaszekrényen olvasható dedikációs felirat hangsúlyozza, a hangszer Mária Terézia „kegyes uralkodása idején”, annak kegyes emlékeként, II. József szelindeki látogatásakor készült. („DEO EXAUDIENTI / MARIA THERESIA A[UGUSTA] – REGNANTE PIUM PISSIMI REGIMINIS MNE [sic!] MONICUM [sic!] PRAESENTE STOLZBURG. – JOSEPHO II REX I[MPERATOR] A[UGUSTUS]”). Lásd Franz Xaver DRESSLER: *Deutsche Orgelbaukunst in Siebenbürgen. Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 9. 1986. 16. II. József első erdélyi útja során, 1773. június 2-án és július 11-én látogatott el Szelindekre. II. József szelindeki látogatásáról lásd KULCSÁR Krisztina: *II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a Temesi Bánságban 1768–1773*. Budapest, Magyar Országos Levéltár–Gondolat Kiadó, 2004. 470.

¹⁰⁵ „In diesem Allerunterthänigsten Vertrauen erkühne ich mich insbesondere Ewer Kayserlich Königlich Apostolischen Majestät Allerhöchste und Mütterliche Milde anzuflehen, der ich in tiefster Unterthänigkeit und aller vollkommensten Gehorsam bin zu erstreben” – lásd *Quellen zur Geschichte Samuels von Brukenthal*.

Összegzés

Az Erdélyi Udvari Kancellária és a Gubernium épületéből származó uralkodóportrék történetének közös vonása, hogy a második világháború után hosszú évtizedekre múzeumi raktárakba kerültek és feledésbe merültek. Mindkét együttes annak az 1948 utáni emlékezetpolitikai fordulatnak „esett áldozatul”, amely rendkívül negatívan értékelt a Habsburg-dinasztia kora újkori magyarországi és erdélyi uralkodását, s a *damnatio memoriae* jegyében igyekezett eltüntetni annak emlékeit a közterekről és középületekből. A 20. századi magyar történeti irodalom gyakran használta a „kétfejű sas karmában/árnyékában” vergődő Magyarország metaforáját. Ez a közgondolkodásra és a történeti emlékezetre máig ható történeti narratíva alapvetően a „nemzeti függetlenségi küzdelmek” és az „elnyomó, kizsákmányoló, gyarmatosító Habsburgok” szembeállításán alapult, s a „kuruc-labanc” ellentétet tette meg az ország 16–18. századi történelmének alapvető értelmezési keretévé.¹⁰⁶ Ennek gyökerei a 19. század második felének „nemzeti karakterű” történetírásáig nyúlnak vissza, amint azt Zilahi Kiss Béla (1856–1911) kolozsvári születésű újságírónak a *Budapesti Hirlap* című konzervatív napilapban 1892-ben megjelent tárcája is jól érzékelteti. A *Diploma Leopoldinum* kétszázadik évfordulója alkalmából született írás így értékelt Erdély 18. századi történelmét: „A törekvések rugójává a hivatalos karrier és a címszerzés lett. A társadalomban számottevő családok, ámbár nagyon távol éltek az udvartól, minden elképzelhető módon törték magukat, hogy magukra vonják az udvari kegy egy su-

garát bár. Ebben a hajszában egymás ellen támadtak az addig egymással békésen megférő vallásfelekezetek. Az udvar pártfogása alatt a katolikus egyház visszahódította híveit, előkelő politikai állását. Ez a harc sötét lapokkal írta tele az egykoru erdélyi krónika lapjait.”¹⁰⁷

Mindennek következtében a kora újkori Habsburg-uralkodók Magyarországon és Romániában egyaránt a történeti emlékezet perifériájára szorultak, így a korábbi történeti kutatások nem vagy alig foglalkoztak a Habsburg-reprezentáció erdélyi és magyarországi emlékeivel. Az újabb történeti kutatások egyik alapvető felismerése ugyanakkor, hogy a Habsburg Birodalomba betagozódott magyar rendi állam működését és történetét sokkal inkább a kompromisszumkényszerek és kiegyezésrendszerek határozták meg.¹⁰⁸ Eszerint az önálló, a Habsburg Birodalomtól független Magyar Királyság, illetve Erdélyi Fejedelemség megteremtése az oszmán impérium szorításában nem volt politikai realitás, sőt, fennmaradása érdekében mindkét rendi államnak alapvető szüksége volt a közép-európai Habsburg Monarchia mint nagyhatalom katonai és pénzügyi támogatására.¹⁰⁹ A magyarországi és erdélyi középületekben és kastélyokban elhelyezett Habsburg-uralkodóportrék is ennek a kompromisszumkeresésnek a jegyében születtek, s a megrendelő közösségek érdekérvényesítési stratégiájának részeként, illetve egyfajta mintakövetés megnyilvánulásaként értelmezhetők. Az uralkodóportrék ugyanakkor kifejezőeszközei voltak a Habsburg-uralom alatt álló Erdély különféle politikai csoportjai jogállásának és identitásának, az uralkodó iránti lojalitásának is.

Aus dem Nachlass von Georg Adolf SCHULLER. Hg. von Konrad GÜNDISCH–Jonas SCHWIERTZ. 2022 (<https://siebenbuergen-institut.de/1759-7-9-1/> – letöltve: 2022. 06. 20.).

- 106 Különösen a marxista történetírás fogta fel a Magyar Királyság kora újkori történetét az „osztrák gyarmatosítókkal” szemben vívott nemzeti szabadságharcok sorozataként. Vö. MÓD Aladár: *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért*. Budapest, Szikra Könyvkiadó, 1943. A 18. századi Magyarország történetét bemutató újabb publikációk címadásában is érvényesül ez a szemlélet, lásd pl. Ifj. BARTA János: *A kétfejű sas árnyékában: az abszolutizmustól a felvilágosodásig, 1711–1780*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1984 (átdolgozott kiadása: *A kétfejű sas hatalmában: Magyarország története, 1711–1815*. Budapest,

Magyar Könyvklub, 1997); KATUS László: *A kétfejű sas karmában: Magyarország története, 1686–1825*. Budapest, Gulliver Lap- és Könyvkiadó, 2015.

- 107 Junius [ZILAHY Kiss Béla]: *Metamorphosis Transsylvaniae. Budapesti Hirlap*, 12. 1892. július 28. 208. sz. 4.
- 108 PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2010. 417.
- 109 Cserei Mihály (1667–1756) emlékirata szerint Erdély „a törökök fájárma helyébe a Habsburgok vasjarmát” volt kénytelen a nyakába venni. Lásd *Nagyajtai Cserei Mihály históriája*. Közli KAZINCZY Gábor. Pest, Ernich Gusztáv Könyvnyomdája, 1852. 24.

Portraits of Habsburg Rulers in the Principality of Transylvania in the Eighteenth and Nineteenth Centuries

The paper analyses the state portraits of Habsburg rulers that were disseminated as an expression of power, propaganda and loyalty across the Principality of Transylvania in the eighteenth and nineteenth centuries. In this period, representative portraits of rulers and dignitaries formed part of the furnishing of aristocratic residences and of council chambers in various state offices. The majority of these likenesses were removed from their original location after the Treaty of Trianon (1920) and were confined to museum warehouses or even destroyed.

The ruler portraits originating from the buildings of the Transylvanian Court Chancellery and the Gubernium (Governorate) also suffered a similar fate: for many decades after the Second World War they lay forgotten in museum warehouses. Both sets of paintings “fell victim” to the change in memory politics after 1948, which had an extremely negative view of the rule of the Habsburg dynasty over Hungary and Transylvania in the early modern era, and which, in the spirit of *damnatio memoriae*, sought to eliminate all memory of them from public buildings and spaces. Hungarian history writing in the twentieth century often used the metaphor of Hungary writhing in the “claws/shadow of the two-headed eagle”. This historical narrative, whose effects on public thinking and historical memory can still be felt today, was fundamentally based on the conflict between the “struggles for national independence” and the “oppressive, exploitative, colonialist Habsburgs”, and it established the opposition between the “Kuruc” (patriots) and the “Labanc” (traitors)

as the basic frame for interpreting the history of Hungary in the sixteenth to eighteenth centuries. The roots of this stretch back to the “nationally characterized” history writing of the second half of the nineteenth century.

In consequence, the early-modern-era Habsburg rulers were thrust to the periphery of historical memory in both Hungary and Romania, such that earlier historical research barely dealt with the Transylvanian or Hungarian relics of Habsburg representation, if at all. One of the main realisations of more recent historical research, however, is that the operations and history of the Hungarian state within the Habsburg Empire were in fact largely defined by the need for compromise and systems of conciliation. As such, the creation of a Kingdom of Hungary or a Principality of Transylvania, independent of the Habsburg Empire, was not a political reality given the threat of the Ottoman Empire, and what is more, in order to survive, both states had a fundamental need for military and financial support from the major Central European power of the Habsburg Monarchy. The portraits of Habsburg rulers that were hung in the palaces and public buildings of Hungary and Transylvania were also created as part of this search for compromise, and they can be interpreted as part of the lobbying strategy of the communities that commissioned them, or as a kind of manifestation of following an example. The ruler portraits served at the same time as means of expressing the legal status and identity of the different political groups in Transylvania, as well their loyalty to the ruler.

TÁRGYSZAVAK

Erdélyi Fejedelemség, Habsburg-ház, uralkodóportré, portréikonográfia

KEYWORDS

Principality of Transylvania, House of Habsburg, ruler portraits, portrait iconography